

УДК 7.047(477)

М.Є. Канєвський

ПРИРОДНІ ФАКТОРИ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ У СТВОРЕННІ МИСТЕЦЬКИХ ЛАНДШАФТНИХ ОБ'ЄКТІВ

Історія садово-паркового мистецтва висвітлює чимало прикладів історичних, етнічних, природних садів і парків, що збереглися і до нині мають статус пам'яток архітектури, національних та природних заповідників. Тим часом сад – це, насамперед, форма синтезу різних мистецтв – синтезу, найтіснішим чином пов'язана з існуючими великими стилями, що розвивається паралельно з розвитком філософії, літератури (особливо поезії), естетичними формами побуту, живописом, архітектурою, музикою.

Естетичне сприйняття саду коригується тим, що в ту чи іншу епоху вважається красивим, екзотичним. Для сприйняття саду чи парку необхідно занурення в культуру часу саду або парку. Багато рослин і квітів, що вважалися свого часу дорогими й екзотичними, перестали бути такими, але кожен день, рік, століття, приносить у світ мистецтва щось нове й вражає, диктуючи тенденції мистецьких поглядів. Створення нових об'єктів ландшафтного мистецтва є справою актуальною та захоплюючою, а визначення особливостей, характеристик та принципів природних факторів є необхідним у будь-якому створенні ландшафтних шедеврів природного оточення.

Проблемою вивчення садово-паркових об'єктів займалися Л.Александров, Н.Архіпов, О.Бліновський, І.Богова, Ю.Бондар, Н.Ільїнська, А.Вергунов, І.Гегельський, А.Залеська, О.Кишук, І.Косаревський, Е.Мікуліна, П.Приходько, І.Родичкін, Ю.Нельговський. На даний момент садово-паркове мистецтво вивчається переважно істориками архітектури. Але цього недостатньо для сучасного ландшафтного проектування. Необхідні дослідження, які б визначали вплив сучасних природних факторів на оформлення ландшафту та принципи їх організації.

Однією з важливих проблем розвитку садово-паркового мистецтва є дослідження ролі природних факторів у ландшафтному проектуванні та їх використання. Ці пам'ятки вивчаються як класичні зразки організації та будівництва садів минулого і в першу чергу як приклади садово-паркового мистецтва. У зв'язку з тим, що ландшафтне проектування набуває особливого значення у формуванні сучасних садів і парків, актуальним є дослідження природних факторів й композиційних особливостей природної ситуації, здатних вплинути на вибір проектного рішення.

Автор акцентує увагу на сприйнятті садово-паркових об'єктів як творів ландшафтного мистецтва, що вимагає в сучасних умовах теоретичних та практичних знань. Робота дизайнера з організації відкритих просторів припускає детальне вивчення вихідного стану природної ситуації розуміння її позитивних і негативних сторін. З цією метою здійснюється ландшафтний аналіз території, що полягає в комплексній оцінці властивостей і ознак ландшафту, виявленні його просторової структури, ключових візуальних символів. На різних стадіях оцінки проектованої ділянки може вибиратися різний набір критеріїв стосовно ступеня його складності і характеру передбачуваного використання, причому найбільш розповсюдженим є вивчення території за складовими основних компонентів (рельєф, водянні поверхні, рослинність) із наступним комплексним узагальненням, що являє багатофакторну оцінку [1].

Архітектурно-ландшафтна оцінка території виконується з метою виділення композиційних особливостей природної ситуації, здатних вплинути на вибір проектного рішення. Так, при аналізі ландшафту на місцевості фіксуються ділянки з яскраво вираженим рельєфом і мікрорельєфом, характерною конфігурацією берегів рік, озер, а також обрису, природний і віковий склад рослинності, співвідношення відкритих і закритих просторів зелених масивів. Оцінка естетичних якостей природного середовища полягає у виявленні архітектурно-ландшафтних осей (складок рельєфу, орієнтація простору) і вузлів (крапки концентрації контрастних змін характеру ландшафту), визначенні висотних домінант рельєфу. Для цілей проектування особливу значимість має натурне обстеження ділянки, у ході якого розкривається емоційний зміст ландшафту, встановлюються його ключові символи, що роблять найбільший вплив і формують визначений настрій у людини [6].

Одним із завдань архітектурно-ландшафтною оцінки території є розмежування ділянки в залежності від обраних критеріїв аттрактивності (привабливості) ландшафту, тобто виділення ділянок із різною естетичною цінністю. До найбільш коштовних фрагментів ландшафтного середовища

можуть бути віднесені ділянки з контрастним перепадом рельєфу, зміною відкритого і закритого простору, набором мальовничих груп дерев, зламами берегових смуг. У залежності від прийнятої шкали оцінки території її окремі ділянки належать до різних рівнів цінності: унікальні, особливо коштовні, сприятливі, нейтральні. При необхідності проведення передпроектного дослідження місцевості, оточеною існуючою забудовою в схемі архітектурно-ландшафтної оцінки поряд із позначенням композиційних осей, вузлів і домінант наносяться і дисонуючі елементи існуючої середовища, ділянки незавершених і не упорядкованих панорам прилеглих територій.

У ландшафтній організації території важливу роль відіграє рельєф, що належить до числа природних компонентів, що мають найбільший вплив на розробку ландшафтної композиції будь-якого рівня – від ландшафтної організації міста до дизайну простору навколо окремого будинку. Велика, стосовно інших факторів, частина природного середовища, стабільність рельєфу в часі і просторі вимагає раціонального використання його особливостей у побудові композиції просторів міста. Звертання до позитивних якостей рельєфної ситуації дозволяє максимально розкрити природний потенціал ділянки, тривалий час його зберігати й уникнути якісних втрат в естетиці вихідного середовища. Специфіка використання рельєфу в ландшафтному проектуванні міських територій може розглядатися в трьох аспектах: естетичному, біологічному й інженерному [2].

Естетичний аспект полягає в реалізації позитивних у художньому і композиційному контексті сторін рельєфної ситуації, включаючи закріплення домінуючих точок місцевості архітектурними силуетними акцентами, використання високих оцінок місцевості для панорамного розкриття великої глибини, орієнтацію доріг на візуальні домінанти, використання перепадів місцевості для побудови ярусних і терасових композицій. Являє також інтерес варіант використання перепадів рельєфу з негативними оцінками, тобто нижче рівня навколишньої території, для досягнення візуального ізольованого простору (форум Ле-Аль у Парижі, сад скульптури в центрі Національного музею у Вашингтоні).

Біологічний аспект припускає розгляд таких якостей рельєфу, як експозиція схилів, форма, ухил і висота. Найбільш привабливими для створення різноманітних композицій є добре використовувані схили південної, південно-східної і південно-західної орієнтації, де можуть бути посаджені дерева світло- і теплолюбних порід. Ці ж схили найбільш зручні для терасоподібної забудови чи каскадної побудови рельєфу з декоративною рослинністю перед суспільним будинком. Форма перепадів місцевості використовується в ландшафтному проектуванні для посилення естетичної характеристики ділянки, але має чималу роль і в перерозподілі атмосферних опадів: більш сухими залишаються круті схили, а в їхнього підніжжя утворюються ділянки з підвищеним зволоженням. Ухил рельєфу впливає на інтенсивність інсоляції, а також вимагає розгляду при виборі деревних порід, що реагують на недолік вологи на круглих схилах.

Усе різноманіття рельєфних ситуацій по перевазі однієї з ключових форм може бути зведене до найбільш характерних типів: рівнинному, верховому (пагорб, гора), склоновому, улоговинному (яр), долинному (долина ріки). Кожна з перерахованих ситуацій має свої позитивні і негативні сторони. Так, наприклад, рівнина має максимальний ступінь свободи для вибору планувального малюнка доріг, але вимагає більшого набору композиційних прийомів у досягненні розмаїтості ландшафту. Ситуація на схилі розкриває великі можливості в створенні ярусних композицій і для збільшення глибини перспектив із високих точок (на ділянці, зверненої до південного берега Фінської затоки, побудована система палацово-паркових ансамблів Петергофа, Стрельні, Оранієнбаума), але скорочує можливість огляду в зворотному напрямі [6].

У створенні ландшафтних композицій усе більше поширення одержує геопластика – штучне перетворення форми рельєфу для досягнення визначених естетичних якостей. Власне кажучи, геопластика – це різновид вертикального планування, у результаті якої змінюється характер рельєфної ситуації локального масштабу, що буває необхідним на ділянках з маловиявленим перепадом чи оцінок при вирішенні завдань перетворення природного оточення житлових і суспільних будинків. Сучасні технічні можливості дозволяють виконувати подібні роботи з досягненням широкого діапазону форм штучного рельєфу – від формування геометричного малюнка (парк Ла-Віллет у Парижі) до імітації скульптурної чи наближення до природної конфігурації (дендропарк у Тростянці, що на Чернігівщині). Використання позитивних якостей рельєфної ситуації складає основу досягнення композиційної виразності і сценарної розмаїтості як озелених просторів садів і парків, так і інших ділянок міської території: вулиць і живих площ, житлових кварталів, оточення суспільних будинків.

У ландшафтній організації території значна роль відводиться воді та водним пристроям. Розмаїтість декоративних ефектів, створюваних за допомогою води, відносить її до числа найбільш багатих матеріалів ландшафтних композицій. Більшість із вихідних естетичних якостей води обумовлено її фізичними властивостями, що розкриваються в залежності від характеру руху чи стану спокою. Вона має здатність текти, утворювати динамічні потоки в струмках, ріках, каналах, бути нерухомою, створюючи дзеркальну поверхню, струменіти, формуючи стовп фонтана, падати, повторюючи складки рельєфів у каскадах, розпорошуватися, перетворюючись у водяну хмару, тощо.

На думку автора, водойми в ландшафті міста утворюють природну ритмічність його планувальної структури, дозволяючи зі збільшеної відстані глянути на панораму протилежного берега. На використанні особливості нерухомої водойми (виступати як дзеркальна поверхня) можуть бути побудовані багато композицій, фактично подвоюючи ефект впливу пластичних форм рослинності і рельєфу, а також пом'якшуючи контраст віддзеркалених об'єктів архітектури. Водяна поверхня перетворюється під дією вітру, на гру відблисків і розмаїття відображень, постійну зміну враження від свого оточення. Для посилення композиційної ролі окремих архітектурних будинків у парку чи міському середовищі застосовуються басейни, конфігурація і розміри яких формуються таким чином, щоб більш довга вісь водної поверхні розташовувалася уздовж виду на акцентуєму ділянку. Покриття дна басейну, у тому числі з використанням різного малюнка керамічної плитки складає один із засобів досягнення естетичного ефекту. Водяний партер, вирішений у вигляді системи невеликих водоймів різної конфігурації і наближених до рівня землі за рахунок невисокого відображення, може виступати в якості активного композиційного елемента парадного відкритого простору, вносячи в нього гру відбитого світла і чергування фактур поверхонь. Конфігурація берегової лінії і профіль берега водойми впливає на його масштаб, психологічно наближає чи віддаляє спостерігача від водної поверхні. Багатоплановість і максимальна розмаїтість просторів досягається при мальовничих обрисах берегової лінії, при цьому окремі виступаючі контури суші з високою рослинністю композиційно підсилюють ефект сприйняття серії послідовних картин при русі уздовж водоймів.

Динамічні стани води: плин рік і каналів, рух водяних каскадів, падіння струменів фонтанів додають ландшафту якість мінливості, вносять у нього просторову розмаїтість. Слідуючи перепадам рельєфу, каскадна композиція виявляє його форму за допомогою водяних потоків, що направляються огороженнями і конфігурацією водозливного каменю. Подібне рішення застосовується в паркових пристроях (дендропарк «Софієвка» в Умані, «Олександрія» в Білій Церкві, парк «Ситроен» у Парижі), а також в оформленні підходів до суспільних будинків і на ділянках пішохідних зон. У композиції парадних просторів міста динамічний стан води, що рухається, може бути використаний у вигляді фонтанів, що виходять за рамки традиційних рішень. До таких прикладів належать кінетичні конструкції фонтанів і фонтанів, що пересуваються (фонтан Стравінського біля центра Жоржа Помпаду в Парижі), а також фонтани з металевими зливальними ґратами на поверхні декоративного мощення пішохідних зон (площа перед Національною галереєю мистецтв у Вашингтоні). З метою досягнення різних декоративних ефектів, створюваних водою, що рухається, широко застосовується вечірнє підсвічування фонтанів, а також світломузичний супровід водяних пристроїв [4].

Подібно тому, як цегла, бетон, метал і скло складають основні конструкційні матеріали для створення об'ємної архітектурної форми закритих просторів, рослинність: дерева, чагарник, трава і квіти є природним матеріалом у побудові композицій відкритих просторів. При цьому специфіка застосування рослинності, на відміну від використання «мертвих» матеріалів, полягає в необхідності обліку її динаміки – мінливості форми і розмірів, а також колористики в залежності від часу року. Живий природний матеріал підданий впливу негативних факторів навколишнього середовища, забрудненню ґрунтів, води й атмосфери. У композиції ландшафту рослинність виконує роль об'ємних засобів розмежування простору, рельєфного профілювання і пластичної розмаїтості кожної ділянки території. Співвідношення рослинності з перевагою об'ємної (окремі дерева і чагарники, рядові посадки, групи дерев) і площинної (газони) форм визначає характер просторової структури ландшафту, забезпечує досягнення контрасту відкритих і закритих просторів. Рослинний матеріал є багатим пластичним засобом для виявлення конфігурації окремих ділянок місцевості, закріплення ярусності існуючих перепадів рельєфу. Розташування дерев на піднесених точках пейзажу вносить вертикальну розмаїтість у міські панорами і підсилює виразність рельєфної ситуації. Характерною

рису застосування рослинності як компоненту ландшафту є необхідність обліку природного росту дерев і чагарників при збереженні загальної ідеї організації простору [3].

Найбільшими компонентами паркового ландшафту є масиви і боскети. І ті й інші являють собою покриті деревами ділянки площею не менш 0.5 га. Перші, що мають вільні обриси – приналежність ландшафтних парків. Другі, строгої геометричної форми, зустрічаються в парках регулярних.

Боскети з масивами включають такі природні фактори, як естетичний конструктивний, екологічний, ізолюючо-декоративний (завіса). Лісовий масив може створювати необхідну паузу в сприйнятті паркового ландшафту. Коли один чудовий вид змінює інший, глядач може втомитись. Навіть у геніальній п'єсі потрібен антракт. Опинившись після відкритого простору в лісовому масиві, можна дати собі перепочинок. Увага переключасться з так званих далеких видів на ближні. Глядач милується травою, корою дерев, грою сонячних відблисків на землі тощо.

Отже, діапазон пластичних прийомів використання природних компонентів широкий і визначається як вихідними його якостями, так і зростаючими технічними можливостями. Додаючи деревам і чагарникам задану геометричну форму і підтримуючи її за рахунок регулярної стрижки, можна тривалий час досягати визначеного ефекту в сприйнятті простору засобами перетвореної рослинності (наприклад центральний ботанічний парк Києва). Удосконалення технологій реалізації ландшафтних проектів дозволяє скоротити терміни втілення ідей просторової організації ділянок міста з застосуванням рослинних матеріалів. Збереження існуючих зелених насаджень у процесі територіального розвитку міста складає один із важливих засобів досягнення індивідуальності ландшафтною своєрідності кожного нового житлового району, суспільного центра, чи площі вулиці. Як компонент природного потенціалу території різні форми рослинності, у першу чергу, дорослі дерева, вносять у вигляд забудованих ділянок неповторні, природні риси, і характер їхнього розміщення буває вкрай необхідний при трасуванні мережі вулиць і проїздів виборі конфігурації житлових і суспільних будинків.

Природні компоненти відіграють істотну роль у масштабуванні навколишніх просторів: доведено, що низькі дерева візуально збільшують масштаб прилеглих будинків, і навпаки, дерева великої висоти створюють оптичний ефект деякого зниження масштабу навколишньої забудови.

Отже, підводячи підсумки дослідження ролі природних факторів у ландшафтному проектуванні, потрібно зазначити, що природа – невтомний творець прекрасного. І не лише прекрасного, а й корисного, тому при здійсненні архітектурно-ландшафтною оцінки території необхідно врахувати всі композиційні особливості природної ситуації, здатні вплинути на вибір проектного рішення. Розумне та правильне використання природних факторів у проектуванні – продукт співробітництва фахівців: дизайнера, інженера-будівельника, гідрогеолога і, звичайно ж, фахівця з екології рослин. Тільки комплексне рішення інженерних, функціональних, архітектурно-планувальних аспектів дозволить реалізувати задумані проекти без істотних помилок із врахуванням природних факторів.

Зростання ролі садово-паркового у сучасному проектуванні територій свідчить про необхідність проведення подальших досліджень з метою наближення історичного досвіду фахівців ландшафтного дизайну до вимог сьогодення.

Джерельні приписи

1. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво. Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В.І. Білоус. – К.: Науковий світ, 2001. – 299 с.
2. Голованов А.И. Ландшафтоведение / Голованов А.И., Кожанов Е.С., Сухарев Ю.И. – М.: Колос С, 2005. – 216 с.
3. Жирнов А.Д. Будівництво і експлуатація садово-паркових об'єктів: Навч. пос. для курсового та дипломн. проектування / Жирнов А.Д., Мельничук Я.Н. – Л., 1999. – 42 с.
4. Лазарев А.Г. Ландшафтная архитектура / Лазарев А.Г., Лазарева Е.В. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2005. – 288 с.
5. Мальцева А.Н. Декоративные деревья и кустарники: ландшафтный дизайн и озеленение участка / Мальцева А.Н., Алексеев-Малахов Г.А. – Ростов-на-Дону: Фенікс, 2002. – 192 с.
6. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании / П.Г. Шищенко. – К.: Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.

Резюме

Розглядаються природні фактори та їх особливості, що використовуються в створенні мистецьких ландшафтних об'єктів.

Ключові слова: садово-паркове мистецтво, сад, парк, ландшафт, архітектурно-ландшафтна оцінка території, рельєф, природні фактори.

Summary

Kanevskiy M. Natural factors and their features which are used in creation of artistic landscape objects

In the article to examined natural factors and their features which are used in creation of artistic landscape objects.

Key of words: garden-park art, garden, park, landscape, architectonically landscape estimation of territory, relief, natural factors.

Аннотация

Рассматриваются естественные факторы и их особенности, которые используются в создании художественных ландшафтных объектов.

Ключевые слова: садово-парковое искусство, сад, парк, ландшафт, архитектурно-ландшафтная оценка территории, рельеф, естественные факторы.